

André Gorz

Ekologin och friheten

Originalalets titel: "Écologie et Liberté" (1977)

Översättning: Peter Szil i samarbete med Ingrid Blideman. (Federativ 1978)

Denna version baseras på den som Jonas Holmgren digitaliserat för Marxists Internet Archive (MIA).

Lästips – mer av André Gorz på marxistarkivet:

[Arbetarrörelsen i överflödets samhälle](#) (1964)

[Den svåra socialismen](#) (1967)

[Ekologin och friheten](#) (1977)

[Ekonomisk diktatur och kapitalackumulering](#)

Om Gorz: [André Gorz' icke-reformistiska reformer visar hur vi kan förändra världen idag](#) av Mark Engler och Paul Engler

Innehåll

Om författaren	1
I. Den ekologiska realismen	1
II. Nationalekonomi och ekologi.....	3
III. Ekologism och självförvaltning	5
IV. Ekologin och kapitalismens kris	7
V. När rikedom blir till fattigdom	11
VI. Jämlikhet och olikhet	13
VII. Samhällelig självförvaltning och samhällelig förvaltning utifrån civilsamhället och staten	14
VIII. Sju teser som sammanfattning.....	18

Om författaren

André Gorz är född 1924 i Österrike. 1938, när Österrike tvångsanslöt till nazi-Tyskland, flyttade han till Schweiz och därifrån till Frankrike efter kriget. Det var också då han antog sitt diktade författarnamn, André Gorz.

Det är med det namnet han har blivit en av de mest berömda teoretikerna om frågor kring socialism i i-länderna under efterkrigsperioden. Med existentialismen och marxismen i sitt ideologiska bagage har han följt en bana jämsides med Jean-Paul Sartre. Med den senare har Gorz samarbetat i snart 30 år i redigeringen av tidskriften *Les Temps Modernes*. Av denne André Gorz finns utgivna på svenska *Förrädaren* (Cavefors, 1969), [Arbetarrörelsen i överflödets samhälle](#) samt [Den svåra socialismen](#).

Men det finns en ”annan” André Gorz också, fastän han heter Michel Bosquet.* Han är journalist sedan 1950 och sedan flera år tillbaka redaktör för ekonomiska frågor på tidskriften *Le Nouvel Observateur*. Denne Bosquet har blivit känd som en av de mest flitiga debattörerna av ekologins teoretiska och vardagsfrågor i sina varje vecka återkommande artiklar under de senaste åren. När han 1975 utgav *Ekologin och politiken*, ett urval av hans skrifter om ekologi, kallades boken av en kritiker för ”inledningen till kritiken av den politiska ekologin”.

Det var först 1977 dessa två personer ”återförenades” inför publiken. Då utkom boken *Ekologin och friheten*, undertecknad med Gorz båda pseudonymer. I denna bok utvecklar Gorz sina idéer om ekologin som en av de viktigaste faktorerna i kapitalismens nuvarande kris. Men vad som framför allt kan göra boken till en högaktuell insats i den svenska debatten är att den är en engagerad redovisning av ekologins ofta förbisedda politiska aspekter.

Péter Szil

I. Den ekologiska realismen

Tillväxtkapitalismen är död. Tillväxtsocialismen, som liknar den förra som en bror, ger oss den vanskapta bilden av vårt förflutna och inte av vår framtid. Även om marxismen förblir oersättlig som analysredskap, har den förlorat sitt värde som framtidssiare.

Man påstod att utvecklingen av produktionskrafterna skulle möjliggöra för arbetarklassen att bryta sina kedjor och införa frihetens rike. Denna utveckling har i stället berövat arbetarna de sista bitarna av deras självständighet, ytterligare markerat uppdelningen mellan kroppsarbete och intellektuellt arbete och raserat grunderna för en producenternas makt.

Man påstod att den ekonomiska tillväxten skulle tillförsäkra välstånd och överflöd åt alla. I stället har tillväxten fått behoven att öka i snabbare takt än de har kunnat tillfredsställas och lett till en rad trångmål, som inte enbart är ekonomiska: tillväxtkapitalismen befinner sig i kris inte bara för att den är kapitalistisk, utan också för att den bygger på tillväxt.

Man kan tänka sig alla möjliga olika åtgärder för att tillfälligt lindra verkningarna av denna kris. Men de dellösningar som man säger sig vilja övervinna krisen med, kommer bara var och en att förvärpa den och däri ligger det nya med denna kris.

Ty samtidigt som den nuvarande krisen har alla drag av en klassisk överackumulationskris, så har den också nya dimensioner. Dimensioner som, med några få undantag, inte har förutsetts av marxisterna. Inte heller finner vi svaren i det som man hittills har kallat ”socialism”. Dessa nya dimensioner är: krisen rörande individernas förhållande till själva ekonomin; arbetets kris; krisen rörande vårt förhållande till naturen, till våra egna kroppar, till det motsatta könet, till

* Ytterligare en pseudonym för Gorz är *Gérard Horst* – Red

våra rötter, till samhället, till historien; stadslivets, boendets, sjukvårdens, skolans, vetenskapens kris.

Vi vet att vårt nuvarande sätt att leva inte har någon framtid. Vi vet att våra barn i vuxen ålder inte längre kommer att använda varken aluminium eller olja. Vi vet att alla uranfyndigheter kommer att vara uttömda om man fullföljer de nuvarande kärnkraftsprogrammen.

Vi vet att vår värld kommer att ta slut. Vi vet att, om vi fortsätter att leva som hittills, kommer haven och älvarna att bli förorenade, jorden att förlora hela sin naturliga fruktbarhet, luften bli kvävande i städerna och livet en förmån, förbehållen vissa utvalda exemplar av en ny mänsklig ras. En ras, som genom kemiska behandlingar och genetisk programmering anpassas att bo i den nya ekologiska kajan, som levnadsingenjörerna har inrett.

Vi vet att den industrialiserade världen sedan 150 år tillbaka lever på plundring av förråd som det har tagit tiotals miljoner år att bygga upp. Vi vet också att ekonomerna (både de klassiska och de marxistiska) ända till helt nyligen har avvisat alla frågor om framtiden på längre sikt som "återgång till det förflutna" eller som "reaktionära". (Med framtiden på längre sikt menar jag t.ex. jordklotets, biosfärens eller civilisationens framtid.) "På lång sikt kommer vi alla att vara döda", sa Keynes, för att med en kvickhet förklara att ekonomens tidsperspektiv inte får sträcka sig längre än de närmaste tio eller tjugo åren. Man har försäkrat oss att "vetenskapen" kommer att upptäcka nya vägar, att ingenjörerna kommer att finna nya, hittills oanade tillvägagångssätt.

Men vetenskapen och teknologin har i stället gjort den centrala upptäckten att all produktiv verksamhet lever på lån från jordklotets begränsade tillgångar och på rubbningar av alla de många jämvikter som tillsammans skapar ett bräckligt system.

Det är inte fråga om att "förgudliga" naturen eller att "återvända" till den. Det handlar om att inte glömma det faktum att den mänskliga verksamheten har sin yttersta gräns i naturen. Att inte bry sig om detta faktum leder till svåra bakslag som i det omedelbara tar sig dessa smygande former vi fortfarande så lite förstår oss på: nya sjukdomar och nya obehag; missanpassade barn (missanpassade till vad?); sjunkande medellivslängd; sämre avkastning och sjunkande ekonomisk lönsamhet, sjunkande livskvalitet även om konsumtionen ökar.

Allt detta är symptom på en kris som berör den ekonomiska verksamhetens främsta villkor, nämligen vårt grundläggande förhållande till naturen. Ekonomernas svar har hittills mest bestått i att kalla de som har konstaterat dessa symptom för "ansvarslösa" och "utopister". Det längsta den politiska ekonomin har kunnat sträcka sig har varit nolltillväxt av resursförbrukningen. En enda ekonom, Nicholas Georgescu-Roegen, har varit klok nog att fastslå att även om förbrukningen av våra begränsade tillgångar hålls på en stadig nivå, slutar det med att vi förbrukar dem helt. Att det alltså inte kan bli fråga om att förbruka mer och mer utan i stället mindre och mindre – det är det enda sättet att spara på naturförråden för kommande generationer.

Detta är den ekologiska realismen.

Mot detta invänder man ofta att ett avstannande eller en nedskärning av tillväxten skulle vidmakthålla eller t.o.m. öka ojämlikheterna och förvärpa de materiella villkoren för de mest fattiga. Men varifrån har man fått idén att tillväxten skulle utplåna ojämlikheterna? Statistiken visar på motsatsen. Man kan hävda att denna statistik enbart är tillämplig på de kapitalistiska länderna och att en socialistisk regim skulle införa större "social rättvisa". Om detta är sant, varför skulle det i så fall vara nödvändigt att ändå producera mera? Varför kan man inte förbättra levnadsvillkoren och levnadsnivån genom att bättre utnyttja de resurser vi har? Genom att producera något annat, på ett annat sätt? Genom att avskaffa slöseriet? Genom att

se till att man med samhälleligt arbete inte producerar varor som blir så dyra att de aldrig kan bli åtkomliga för alla? Att inte heller producera sådana varor som är så besvärliga eller förorenande att deras nackdelar överväger fördelarna så snart de används av flertalet?

Alla de i vänstern som vägrar att se frågan om jämlikhet utan tillväxt på detta sätt, visar att socialismen för dem inte är någonting annat än ett fortsättande av de nuvarande samhällsförhållandena, av den kapitalistiska civilisationen – bara med andra medel. Ett fortsättande av det borgerliga sättet att leva, av den borgerliga konsumtionsmodellen (som förresten de borgerliga intellektuella är de första att opponera sig emot, påverkade av sina söner och döttrar).

Utopin, i dag, består inte i detta, att förorda välstånd genom ett avtagande av tillväxten och en omstörtande förändring av vårt nuvarande sätt att leva. Utopin består i stället i att tro att den samhällliga produktionens tillväxt fortfarande kan skänka ökat välstånd och att detta, rent materiellt sett, är möjligt.

II. Nationalekonomi och ekologi

Nationalekonomin, som särskilt ämne, är inte tillämpbar på varken en familj eller ett samhälle som är så litet att invånarna själva, genom gemensamma överenskommelser, kan bestämma över samarbetsformer och utbyte av varor och tjänster dem emellan. Nationalekonomin börjar där samarbetet och ömsesidigheten slutar: den börjar med den *samhälleliga* produktionen. Denna produktion, som har sin grundval i en *samhällelig* arbetsdelning, regleras av mekanismer som står utanför individernas vilja och medvetande – d.v.s. av marknadsmekanismerna eller av den Statliga Planen (eller bådadera).

Homo oeconomicus, d.v.s. den abstrakta individ som de ekonomiska resonemangen utgår ifrån, kännetecknas av att hon inte konsumerar det hon producerar och inte producerar det hon konsumerar. Följaktligen ställer hon sig inga frågor rörande kvalitet, nytta, behag, skönhet, lycka, frihet och moral utan bara frågor rörande bytesvärde, konjunktur, kvantitativt omfång och global jämvikt.

Ekonomen bryr sig alltså inte om vad individen tänker, känner och önskar. Det som intresserar honom är materiella processer som, oberoende av individernas vilja, skapas av dem i ett samhälle som har begränsade resurser.

Det är omöjligt att härleda någon moral från nationalekonomin. Marx var en av de första som insåg detta. De alternativ han såg var, mycket schematiskt, följande:

- antingen lyckas individerna sluta sig samman och, för att underkasta de ekonomiska processerna sin gemensamma vilja, ersätta den sociala arbetsdelningen med förbundna producenters frivilliga samarbete;
- eller förblir individerna splittrade och avskilda från varandra. I det fallet tillintetgörs deras mål av de ekonomiska processerna. En stark Stat, som till sig själv har utomliggande mål i sikte, kommer förr eller senare att med överhet tvinga individerna till samarbete. Det samarbete som de själva, med gemensamma mål i sikte, inte var kapabla till. ”Socialism eller barbari”.

Ekologen står i samma position till den ekonomiska verksamheten som ekonomen till den individuella eller kollektiva.

Ekologin, som särskilt ämne, är inte tillämpbar på varken samhällen eller folk, vilkas produktionssätt inte har långvariga eller obotliga effekter på miljön. Ty där verkar naturresurserna oändliga och den mänskliga verksamhetens inverkan på naturen är obetydlig. I bästa fall är där omsorgen om naturen en del av folkets kultur, likaväl som omsorgen att leva hälsosamt (”hygien”).

Ekologin, som separat ämne, uppträder först när den ekonomiska verksamheten förstör eller varaktigt rubbar miljön så att den ekonomiska verksamheten i sig sätts på spel eller dess förutsättningar påtagligt förändras.

Ekologin intresserar sig för de villkor som den ekonomiska verksamheten måste uppfylla och de gränser den måste respektera för att inte motarbeta sina egna målsättningar eller rent av omöjliggöra sin egen överlevnad.

Ekonomin studerar de yttre betingelser som skapas av individuell verksamhet när den – utan att vilja det – uppnår ett kollektivt resultat. På samma sätt studerar ekologin de yttre betingelser som den ekonomiska verksamheten skapar när ingreppen som den gör i omgivningen kullkastar dess egna beräkningar.

Liksom ekonomin befinner sig bortom ömsesidighetens och det frivilliga samarbetets sfär, befinner sig ekologin bortom den ekonomiska verksamhetens och uträkningens sfär men *utan att inrymma* den. Det är inte så att ekologin skulle vara ett högre stående förnuft som inordnar ekonomin under sig. Ekologins förnuft är *annorlunda*. Det får oss att upptäcka den ekonomiska verksamhetens gränser och utom-ekonomiska förutsättningar. Det får oss i synnerhet att upptäcka att den ekonomiska ansträngningen att råda bot på *relativa* brister skapar, efter en viss tröskel, *absoluta och oöverstigliga* brister. Resultatet blir det motsatta, produktionen förstör mer än den producerar. Detta sker när den ekonomiska verksamheten inkräktar på jämvikten i grundläggande naturprocesser och/eller förstör naturtillgångar som den inte förmår förnya eller återställa.

Det ekonomiska systemet har hittills alltid mött den här typen av situation med ytterligare ansträngningar att producera. De brister som skapades av en ökad produktion försöker man bekämpa med ökad produktion. Man märker inte (vi återkommer till det senare) att man på det sättet oundvikligen förvärrar bristerna. Åtgärderna för att underlätta biltrafiken förvärrar, efter en viss tid, trafikstockningarna. Ökningen av läkemedelskonsumtionen ökar dödligheten i stället för att minska den. Ökningen av energikonsumtionen leder till föroreningar och eftersom dessa föroreningar inte bekämpas från grunden medför de förnyad ökning av energikonsumtionen vilket i sin tur leder till nya föroreningar och så vidare.

För att kunna förstå och bekämpa denna ”kontra-produktivitet” är det nödvändigt att bryta med det ekonomiska förnuftet.¹ Det är det ekologin gör. Den avslöjar att svaret på den industriella civilisationens brister, skador, stockningar och återvändsgränder ofta måste sökas i en minskning av den materiella produktionen i stället för i en ökning. Ekologin bevisar att det kan vara mera effektivt och ”produktivt” att hushålla med naturtillgångar än att förbruka dem, att bibehålla naturprocesser intakta än att ingripa i dem.

Icke desto mindre är det omöjligt att härleda någon moral från ekologin. Ivan Illich var en av de första som förstod detta. Alternativen, som han ser det, är, schematiskt, följande:

- antingen sluter vi oss samman för att tvinga in den industriella produktionen och tekniken inom gränser som är skonsamma mot naturen, bevarar naturens balans – den som är gynnsam för livet –, främjar utvecklandet och oberoendet inom mindre sammanslutningar och för individer. Det är valet av ”conviviality”^{*};

¹ Om kontraproduktivitetens olika nivåer, se: Ivan Illich, *Den farliga sjukvården*, Aldus, Stockholm 1975, och Jean-Pierre Dupuy och Jean Robert, *La Trahison de l'opulence* (överflödets förräderi), Le Seuil, Paris 1976.

^{*} ”Conviviality” är en nyskapad term av Ivan Illich. I sin bok *Tools for Conviviality* skriver han: ”... Jag har valt 'conviviality' som den tekniska termen för att beteckna ett modernt samhälle med ansvarsfullt begränsade redskap ... för att beteckna motsatsen till industriell produktivitet”.

- eller så kommer gränserna som garanterar livets existens att stakas ut och planeras på central nivå av levnadsingenjörer. Den programmerade produktionen av en optimal livsmiljö kommer att skötas av centraliserade institutioner och tung teknik. Det är det teknofascistiska valet. Och på den vägen är vi redan halvvägs.² ”Conviviality' eller teknofascism.”

Ekologin i sig, till skillnad från ekologismen, innebär alltså inte ett förkastande av auktoritära eller teknofascistiska alternativ. Det gäller att vara medveten! Att förkasta teknofascismen är inte en följd av kunskap om naturens balans, utan en följd av ett politiskt val (och ett val mellan civilisationer). Ekologismen *använder sig av* ekologin för att radikalt kritisera den nuvarande civilisationen och det nuvarande samhället. Men ekologin kan också användas till att förhärliga ingenjörskonstens ingrepp i levande system.

III. Ekologism och självförvaltning

Det faktum att man föredrar naturliga system och dess självreglerande balans framför system som programmeras av experter och institutioner, får inte förväxlas med en, i det närmaste religiös, dyrkan av Naturen. Det är inte omöjligt att konstgjorda system i vissa avseenden är överlägsna de naturliga. Att föredra de naturliga bör vara ett *förnuftsmässigt val*, på samma gång politiskt och etiskt. Det är valet av den decentraliserade självregleringen framför en centraliserad, utifrån styrd reglering. ”Hälsovårdspolitikerna” är ett slående exempel på detta, liksom ett mönster.

Modellen för den decentraliserade självregleringen är det naturliga urvalet. Det kan bli upphävt genom de alltmer effektiva ingreppen från hälso- och sjukvårdsinstitutionerna. Man lyckas få barn att överleva – barn som utan deras ingrepp skulle ha dött de första dagarna eller månaderna efter födseln. Dessa barn kommer i sin tur att få barn, som i ökande andel kommer att drabbas av nedärvda lyten och sjukdomar. Resultatet blir en allt hastigare försämring av arvsunderlaget – något som redan fått fortplantningsexperter att föreslå regeringar en rasförädlingspolitik, d.v.s. en reglering av avlelse- och parningsfriheten.

På det sättet leder upphävandet av den naturliga självregleringen till administrativa åtgärder. Det naturliga urvalet ersätts till slut av ett samhälleligt.

Detta urval kan, i vissa avseenden, vara mer effektivt än det naturliga. Rasförädling förhindrar ju själva avlelsen av lytta eller icke-livskraftiga individer, medan det naturliga urvalet inte avlägsnar dem förrän efter avlelsen – ofta t.o.m. inte förrän efter födseln. Men observera att det naturliga urvalet sker spontant, utan programmerade ingrepp. Rasförädling förutsätter däremot en teknobyråkrati som förmår tvinga folk att respektera de normer som den förordnar. Den naturliga självregleringen kan inte ersättas av annat än en reglerande *makt*.

Detta, långt ifrån utopiska, exempel är ämnat att illustrera följande princip inom ”ekologismen”: det är bättre att låta naturen vara än att korrigera den till priset av att människor mer och mer underkastas institutionerna, att människor underkastas andra människors makt. Vad ekologisterna förebrår systemingenjörerna är inte att de våldför sig på naturen (den är inte helig), utan att de genom att göra detta skapar nya maktredskap.

² Ivan Illich skriver i *Tools for Conviviality* (Redskap för conviviality) dessa anmärkningar som, utan att nämna det, utan tvivel syftar på Rom-klubben: ”Det är förmodligen på väg att formas en organiserad elit som, i abstrakta principers namn, motsätter sig tillväxten. Men ... den är ingenting annat än det industriella motgiftet mot den revolutionära fantasin. Genom att förmå befolkningen att acceptera en begränsning av den materiella produktionen utan att ifrågasätta grundstrukturen i industrisamhället ger man nödvändigtvis mera makt åt byråkraterna. Dessa skulle bestämma tillväxtens gränser och själva bli dess gisslan. Den fastställda produktionen av mycket rationaliserade och standardiserade varor och tjänster skulle föra oss ännu längre bort från en produktion som grundar sig på verklig samlevnad än vad det industriella tillväxtsamhället gör”. Se också *Den farliga sjukvården*.

Det är bara att konstatera: det ekologiska alternativet är klart oförenligt med det kapitalistiska tänkandet.³ Det är likaledes oförenligt med den auktoritära socialismen som, även utan en central planering av hela ekonomin, är den enda befintliga typen av socialism idag. Det ekologiska alternativet är däremot inte oförenligt med den frihetliga eller självförvaltande socialismen, men de får inte förväxlas med varandra. Ekologismen verkar på ett annat, mera grundläggande plan: planet för de utom-ekonomiska materiella förutsättningarna. Dessa förutsättningar är huvudsakligen av teknologisk art och tekniken är nämligen inte neutral. Den återspeglar och bestämmer förhållandet mellan producent och produkt, mellan arbetare och arbete, individ och grupp/samhälle, människa och miljö. Tekniken är gjutformen för maktförhållandena och den hierarkiska arbetsdelningen.⁴

Genom att välja en viss teknik har vi ständigt blivit påtvingade ett val av ett visst samhälle. Detta val är sällan det enda möjliga och den utvalda tekniken inte heller nödvändigtvis den mest effektiva. Kapitalismen utvecklar inte någon annan teknik än den som är förenlig med dess logik och dess herravälde. Kapitalismen undanröjer den teknik som inte befäster de rådande samhällsförhållandena, även om denna teknik skulle vara mera förnuftig med tanke på de eftersträlvade målen. De kapitalistiska produktions- och utbytesförhållandena finns inristade i de teknologier kapitalismen lämnar oss i arv.

Utan kamp för en annorlunda teknologi är kampen för ett annorlunda samhälle förgäves. Statens struktur och institutioner bestäms i stor utsträckning av teknikens natur och betydelse. Kärnkraften, t.ex., förutsätter och påtvingar oss ett centraliserat, hierarkiskt och polisiärt samhälle.

En förändring av redskapen är ett grundläggande villkor för en samhällsomvandling. Utvecklandet av det frivilliga samarbetet, kollektivens och individernas blomning och självständighet förutsätter att det skapas produktionsmedel och produktionsmetoder som:

- är användbara och kontrollerbara på kvarters- eller kommunnivå;
- bidrar till ett ökat ekonomiskt självstyre på lokal och regional nivå;
- inte förstör livsmiljön;
- är förenliga med den makt som producenter och konsumenterna, i förening, bör utöva över produktionen och produkterna.

Man kommer naturligtvis att invända att det är omöjligt att förändra redskapen utan att förändra samhället och att det därför är nödvändigt att erövra statsmakten. Denna invändning är riktig, bara man inte menar att samhällsomvandlingen och gripandet av statsmakten måste komma *före* de teknologiska förändringarna. För utan en förändring av teknologin förblir samhällsomvandlingen formell och illusorisk. Utan en ständig precisering, teoretisk och praktisk, av de alternativa teknologierna, utan individens och kollektivets kamp för att individuellt och kollektivt överta makten över sina egna liv – utan detta kommer gripandet av statsmakten inte att innebära någon grundläggande förändring av maktförhållandena. Inte heller kommer det att innebära någon grundläggande förändring av mäns och kvinnors förhållande till varandra eller av deras förhållande till naturen. Socialismen i sig är inte

³ Och inte bara med tillväxtkapitalismens. Tillväxtkapitalismens slut innebär inte nödvändigtvis att kapitalismens timme har slagit. Den har överlevt långa perioder av stagnation och kris: 1874-93, 1914-39. Den fordrar kapitalackumulering men den är långt ifrån att störta samman bara för att kapitalackumuleringen blir strukturellt omöjlig. I stället verkar kapitalismen för att ånyo möjliggöra den. Detta kan komma att fordra massiv kapitalförstörelse och krig.

⁴ Se A. Gorz m.fl., *Critique de la division du travail* (Kritik av arbetsdelningen), Le Seuil, Paris 1973.

immun mot teknofascismen. Tvärtom riskerar den lättare att hamna där, ju mer den fullkomnar och utvidgar statsmakten utan att samtidigt utveckla "civilsamhällets" självstyre.

Därför är de ekologiska kraven, i sin särställning, en oundgänglig beståndsdel i den antikapitalistiska kampen. Endast den vänster som står på socialismens och självförvaltningens grund kan ta itu med dessa krav politiskt. Vänstern är inte där ännu, varken i sin praktik eller i sin teori. Därför måste den ekologiska rörelsen fortsätta att betona sin särställning och sin självständighet.

De ekologiska kraven rör grundläggande förutsättningar. Därför går det inte att köpslå om dem. Socialismen är inte mera värd än kapitalismen om den använder sig av samma redskap. Människans totala härskande över naturen är ingenting annat än ett härskande *genom* den härskande tekniken. I brist på allt annat val skulle det ändå vara bättre med kapitalism utan atomkraft än socialism med atomkraft, ty det senare skulle pantsätta framtiden mer.

IV. Ekologin och kapitalismens kris

All produktion är också förstörelse. Detta faktum kan förbli dolt så länge produktionen inte innebär oersättliga skador på naturtillgångarna. Så länge verkar tillgångarna vara outtömliga. De förnyas av sig själva, gräset växer upp igen – och ogräset också. Förstörelsens effekter verkar vara enbart produktiva. Eller snarare: förstörelsen är själva villkoret för produktionen. Det är en uppgift utan slut.

Denna uppgift tycks oundgänglig. Naturen är inte bra för människan. Den är ingen trädgård för henne. Det mänskliga jordlivet är vanskligt och för att det ska fullbordas måste man rubba en del på jämvikten i ekosystemet. Ta t.ex. jordbruket: det rubbar inte bara balansen mellan olika växter utan också mellan växter och djur. I synnerhet gäller det bekämpningen av parasiter och sporrsvampsjukdomar. Denna bekämpning kan mycket väl föras biologiskt, d.v.s. genom att främja vissa, s.k. "nyttiga", arter så att de slår ut de "skadliga". På så sätt förändrar jordbruket jordklotets yta.

Naturen är alltså inte okränkbar. Att "kuva" eller "tämja" den är inte nödvändigtvis oförenligt med ekologiska tankegångar. All kultur inkräktar på Naturen och förändrar miljön. De grundläggande frågor som ekologin ställer är helt enkelt att veta om:

- 1) de rubbningar som den mänskliga verksamheten påtvingar naturen skonar sådana tillgångar som inte går att förnya;
- 2) inte produktionens förstörande effekt överstiger den produktiva genom att slå för stora hål på de förnyelsebara tillgångarna.

I dessa två avseenden visar den nuvarande ekonomiska krisen att de ekologiska faktorerna spelar en avgörande roll. Det betyder inte att dessa faktorer måste betraktas som krisens främsta orsaker. Snarare har vi att göra med en kapitalistisk överackumulationskris, förvärrad av en ekologisk kris (och, som vi kommer att märka, en samhälls).

För att göra saken klarare ska jag försöka analysera de olika nivåerna, var för sig, i denna kris.

a) *Överackumulationskrisen*. Den kapitalistiska utvecklingen vilar, i sin framskridna fas, främst på att arbetare ersätts med maskiner, att levande arbete ersätts med dött. Maskinen är framför allt det arbete som ackumulerats och liksom begravts i en icke-levande form och som kan fungera även i arbetarens frånvaro. Det kostade mycket att bygga maskinen och därför måste den investering som den utgör göras lönsam. Den som investerade i maskinen måste försöka få ut en större profit ur den än vad installationen av maskinen kostade. Eftersom maskinen producerar profit *genom arbetaren* som arbetar med den, är maskinen kapital. Kapitalets logik är sökandet av tillväxt.

Tillväxt eller förfall, det är kapitalets lag. Företagen konkurrerar med varandra. Undantaget är långdragna kriser då alla företag inom samma bransch sinsemellan kommer överens om att dela upp marknaden och tillämpa samma priser. (Det kallas en kartell.) Annars konkurrerar företagen på följande sätt: varje företag försöker så snabbt som möjligt göra sina maskiner lönande för att kunna installera ännu mer effektiva maskiner. D.v.s. maskiner som kan framställa samma mängd produkter med ett mindre antal arbetare. Man kallar detta ”produktivitetstvinst”.

På så sätt, allt eftersom den moderna kapitalismen utvecklas, produceras det på alltmer fulländade och allt dyrare maskiner under medverkan av ett allt mindre antal, allt sämre kvalificerade arbetare. Betydelsen av de direkt utbetalda lönerna minskar, medan kapitalets betydelse ökar (d.v.s. betydelsen av de profiter som måste realiseras för att göra maskinerna lönsamma och kunna förnya dem). I marxistiska termer heter det att ”kapitalets organiska sammansättning ökar”. Man säger också att produktionen blir mer och mer ”kapitalistisk”. Det läggs ner allt större mängder kapital för att framställa samma mängd produkter. Det måste alltså produceras en allt större profit för att kunna ersätta och förnya maskinerna och samtidigt återbetala kapitalet och ränta på det. Räntan bestäms av bankerna som lånar ut kapitalet.

Marx har visat att profitkvoten förr eller senare kommer att falla. Ju mer kapital som används för att producera en viss mängd varor, desto mindre blir profiten som erhålls i förhållande till den nedlagda kapitalmängden. Mängden kapital kan inte öka *i oändlighet*. Det är en självklarhet.

Men från det ögonblick då profitkvoten faller, bromsas hela systemet. Maskinerna är inte längre lönsamma och kan följaktligen inte förnyas i samma takt som förut. Produktionen av bland annat maskiner kommer alltså att minska och så småningom kommer produktionsminskningen att sprida sig som ringar på vattnet. I marxistiska termer talar man då om ”överackumulering”. Kapitalets andel i produktionen har då blivit så stor (den organiska sammansättningen så hög) att det inte längre kan reproduceras i normal takt. Värdet av det kapital som inte längre ger tillräcklig avkastning faller då till noll. Detta kapital måste då förstöras. Man slår till exempel igen de fabriker som inte längre till fullo kan utnyttja sin maskinpark. Detta är krisen.

För att undvika krisen anstränger sig kapitalismens förvaltare att motarbeta profitkvotens fallande tendens. De kan då använda sig av två medel:

- att öka mängden av sålda varor;
- att höja priset (bytesvärdet) för varorna genom att göra dem allt mer konstlade.

Dessa två metoder utesluter givetvis inte varandra. Man kan öka försäljningen genom att göra produkterna mindre hållbara, d.v.s. tvinga folk att byta dem oftare. Samtidigt kan man göra samma produkter mer konstlade och därigenom dyrare.

Det är det som är ”överflöds konsumtionen”. Den tryggar den *kapitalistiska* tillväxten utan att för den skull trygga tillväxten av tillfredsställelse eller tillväxten av verkligt nyttiga saker (”bruksvärdet”) som människorna förfogar över vid ett visst tillfälle. Tvärtom – det behövs en allt större mängd produkter för att behålla graden av behovstillfredsställelse. Det ”konsumeras” allt större mängder av energi, arbete, råvaror och kapital utan att folk för den skull får det särskilt mycket bättre. Produktionen blir allt mer destruktiv och slösande, produktens förstörelse finns inbyggd i själva produkten, dess slitning är programmerad.

Vi har sett hur bleck avlöstes av aluminium som fordrar femton gånger mer energi. Vi har sett hur järnvägstransporter avlösts av transporter via landsvägar, som förbrukar sex till sju gånger mer energi och slits mycket snabbare. Hur ihopskrivade eller naglade föremål försvann för att

lämna plats åt andra som svetsats ihop eller infattats och alltså är omöjliga att reparera. Hur köksspisarnas och kylskåpens livslängd sjunkit till cirka sex eller sju år. Hur naturfibrerna och lädret ersatts av mindre hållbara syntetiska material. Vi har sett spridningen av engångsförpackningarna som är lika kostsamma i energi som returförpackningar av utslitligt glas. Vi har bevittnat intåget av engångsdukar och engångsbestick. Vi har sett hur man byggt höghus i aluminium och glas, så att det går åt lika mycket energi till att kyla av dem på sommaren som till att värma upp dem på vintern. Och så vidare.

Denna typ av tillväxt är en flykt framåt i tiden och ingen varaktig lösning. Man försöker undvika att profitkvoten faller och att marknaden mätas, genom en snabbare cirkulation av kapitalet och en snabbare utslitning av produkterna. Vi kommer att märka att detta får helt motsatta effekter än de eftersträvade (d.v.s. det ekonomerna kallar ”stockningar” och ”nyttigheter”) och skapar nya *relativa* brister, nya former av otillfredsställelse och fattigdom.

Det viktiga för ögonblicket är att denna flykt framåt, som i alla händelser skulle ha utmynnat i en ekonomisk kris, fullbordades *vid tillfället för* oljekrisen. Oljekrisen *orsakade* inte den ekonomiska depressionen, den avslöjade en depression som legat och grott i flera år. Framför allt möjliggjorde den påvisandet av det faktum att den kapitalistiska utvecklingen orsakat *absoluta* brister. I sina försök att övervinna tillväxtens *ekonomiska* hinder, har den kapitalistiska utvecklingen skapat *fysiska* hinder.

b) *Reproduktionskrisen*. I ett kapitalistiskt system kommer den absoluta knappheten normalt till uttryck genom en prisexplosion innan den visar sig i armod. Enligt den liberala (eller nyliberala) ekonomins dogmer orsakar prishöjningen som följer på knapphet en ökad produktion av den sällsynta varan, eftersom produktionen av denna artikel blivit mer lönsam. Detta resonemang förutsätter dock att den sällsynta artikeln är *möjlig att producera*. Nu är det så att den knapphet som förvärrades i mitten av 1960-talet i synnerhet gäller artiklar som är *omöjliga att producera*. Det berodde inte på den mänskliga verksamheten att dessa artiklar tidigare funnits tillgängliga i större mängder. De var sällsynta därför att de var sällsynta.

Vad det gäller är alltså utrymmet i de mest industrialiserade regionerna, luften, vattnet, jordens naturliga fruktbarhet, skogen, fisken, ett allt större antal råvaror. Prisexplosionen har förvärrat den ekonomiska krisen eller påskyndat den. På två sätt har prisexplosionen bidragit till profitkvotens fallande:

1) När utrymmet, luften och vattnet blir sällsynta varor är de omöjliga att producera i större mängder, vilket pris man än sätter på dem. Det enda möjliga är att använda det redan använda utrymmet, vattnet och den redan använda luften en gång till (eller (n+1) gång). Vad det gäller utrymmet innebär det att man kommer att bygga i höjden och på djupet eller att man återköper mark från jordbrukarna för allt dyrare pengar med syfte att där bygga fabriker, städer och vägar. Vad det gäller luften och vattnet innebär det att man måste tillämpa återcirkulation. Denna nödvändighet visar sig inte bara i Japan utan också i Rhendalen: den tyska kemiska industrin har avstått från att bygga ut sina anläggningar p.g.a. de alltför stora kostnader som återcirkulationen av luften och vattnet skulle medföra.

Nödvändigheten av en sådan återcirkulation har en alldeles klar ekonomisk betydelse: den avslöjar att man hädanefter måste *reproducera* det som hittills funnits rikligen och gratis. Särskilt luften och vattnet måste numera betraktas som produktionsmedel bland alla andra. Man måste investera i reningsanläggningar som kan ge luften och vattnet tillbaka vissa av deras ursprungliga egenskaper. Följden av detta blir en ytterligare ökning av kapitalets organiska sammansättning (d.v.s. av kapitalets storlek i förhållande till mängden producerade varor). Denna ökning kan inte motsvaras av en ökning av årsproduktionen. Den luft eller det vatten

som en kemisk trust renar efter användning, kan inte säljas. Alltså förstärks profitkvotens fallande tendens. Kapitalets förräntning har funnit *fysiska gränser*. Och dessa är inte de enda.

2) Uttömningen av de mest tillgängliga malmfyndigheterna, d.v.s. de som har varit lättast att exploatera, kommer att bli en andra fysisk gräns för kapitalets förmåga att förränta sig. Inga nya råvarufyndigheter kan upptäckas och exploateras annat än till priset av betydligt mer betungande investeringar än vad som förut har varit fallet. Finansieringen av dessa investeringar förutsätter att priset på basprodukterna höjs. Att höja priset på basprodukterna belastar dock processindustrins profitkvot, och detta i en period då denna redan är i fallande p.g.a. ovan nämnda orsaker.

Och vad mera är – att leta malm och bryta den kommer att kräva ännu större investeringar i morgon än i dag. Med en kommande snabb prisstegring på råvaror i sikte, måste processindustrin redan nu utarbeta nya teknologier som är mer ekonomiska med tanke på energi och basprodukter. Detta kräver också investeringar.

Här ligger förklaringen till den nuvarande krisens kännetecken som hittills varit osynliga och vid ett första ögonkast verkar paradoxala. Trots överackumuleringen, trots profitkvotens fallande och den ekonomiska tillbakagången, stannar investeringarna på en hög nivå och priserna fortsätter att stiga. De traditionella ekonomiska resonemangen är oförmögna att tolka denna paradox, som inte blir begriplig förrän man inberäknar de fysiska faktorerna.

Under dessa omständigheter stöter kapitalet oundvikligen på svårigheter med finansieringen av investeringarna. Kapitalet förmår inte trygga sin reproduktion med sina egna medel. Reproduktionen av industrikapitalet (d.v.s., grovt räknat, av den materiella produktionsapparaten) kan inte längre tryggas annat än genom en överföring av tillgångar från konsumtionen till industrin – genom statliga subventioner. Men detta betyder att produktionsnivån endast kan bibehållas till priset av en konsumtionsminskning. Reproduktionen kostar mera nu än förr och i vissa branscher kostar den mer än vad den ger i avkastning. För att uttrycka det annorlunda: *För att fylla sina egna behov konsumerar industrin mera nu än förr*. Den levererar färre produkter till konsumenterna. Industrins effektivitet har minskat, dess fysiska kostnader har ökat. Det är där vi är nu. Låt oss erinra oss förloppet som lett till denna situation:

- För att undvika överackumuleringen blev produktionen till en början alltmer slösande, d.v.s. förstörande. Den förstörde i allt snabbare takt icke förnyelsebara tillgångar. Den förbrukade för mycket av tillgångar som i princip är förnyelsebara (luft, vatten, skog, jord, etc.) i en sådan takt att de nu är sällsynta.
- I en andra fas, ställd inför faktum att de plundrade tillgångarna blivit sällsynta, ansträngde sig industrin ytterligare att genom ökad produktion bekämpa den knapphet som orsakats av en ökad produktion. Men de produkter som industrin utvecklat i detta syfte är inte till för slutkonsumenterna. De konsumeras av industrin själv.

I slutkonsumentens ögon ser allt detta ut som om industrin måste producera mera för att tillförsäkra befolkningen samma konsumtionsnivå. Balansen mellan produktion och konsumtion är rubbad, på bekostnad av det senare. Systemets avkastning minskar. Det går inte att råda bot på denna avkastningsminskning genom att ändra på egendomsförhållandena (förstatliganden). Det kan på sin höjd förstärka effektiviteten i överföringen från konsumtion till investeringar under en begränsad tid. *I vilket fall som helst kan det inte åstadkomma en varaktig ökning av tillväxten av den materiella konsumtionen*. Skälet är att hindren för tillväxten har blivit fysiska.

För att sammanfatta: vad det handlar om är en klassisk överackumulationskris, komplicerad av en reproduktionskris som slutligen beror på att naturtillgångarna har blivit sällsynta. Krisens lösning står inte längre att finna i ekonomisk tillväxt utan endast i den kapitalistiska logikens motsats. Kapitalismens logik tenderar spontant till att driva allting till det yttersta: att skapa så många behov som möjligt för att tillfredsställa dem med så många varor och tjänster som möjligt för att på det sättet utverka största möjliga profit under ett maximalt flöde av råvaror och energi. Men nu är det så att bojan mellan ”mera” och ”bättre” har brutits. ”Bättre” kan betyda ”mindre”. Det kan betyda att skapa så få behov som möjligt, tillfredsställa dem med *minsta* möjliga förbrukning av råvaror, energi och arbete för att orsaka så *liten* skada som möjligt.

Detta är möjligt utan vare sig utarmning, ökad orättvisa eller försämrad livskvalitet – under förutsättning att man angriper fattigdomen vid dess rot. Roten till det onda är inte produktionsens otillräcklighet utan de producerade varornas natur, den konsumtionsmodell som produktionssättet alstrar och ojämlikheten som tjänar som dess drivkraft. Det är det som jag närmare ska försöka visa i de följande två kapitlen.

V. När rikedom blir till fattigdom

Ett rikare liv är inte bara *förenligt* med en minskning av mängden produkter – det *for*drar en sådan minskning. Ingenting, förutom den kapitalistiska logiken, hindrar oss från att tillverka och göra lättillgängliga för alla, kläder, husgeråd, elektriska hushållsartiklar och fordon som är lätta att laga, sparsamma på energi och hållbara ett helt liv – samtidigt som vi utökar fritiden och mängden förbrukningsartiklar som befolkningen förfogar över vid en viss tidpunkt.

Det verkar som om många redan har förstått det möjliga sambandet mellan att ”leva bättre” och ”producera mindre”:

- 53 % av fransmännen skulle acceptera en bromsning av konsumtionen och av tillväxten på villkor att det sammankopplades med ett nytt sätt att leva;
- 68 % föredrar hållbara och icke modebundna kläder framför de som bara håller en säsong;
- 75 % anser att engångsförpackningar är idiotiskt slöseri;
- 78 % skulle se en TV-fri kväll i veckan som ett välkommet tillfälle att äntligen se på och tala med varandra ansikte mot ansikte.⁵

Fattigdomen i i-länderna har inte längre sin orsak i otillräcklig produktion utan i sättet att producera och i produkternas natur. En utrotning av fattigdomen förutsätter inte längre att man producerar en ännu större mängd varor utan endast att man producerar andra saker på ett annorlunda sätt.

Fattigdomens *fortbestånd* i i-länderna kan inte tillskrivas samma orsaker som fattigdomens *existens* i de s.k. fattiga länderna. Där kan fattigdomen bero på, i förekommande fall, materiella brister som en utveckling av produktivkrafterna skulle kunna göra slut på (under vissa omständigheter). Fattigdomens fortbestånd i i-länderna däremot, måste tillskrivas ett samhällssystem som producerar växande nöd och växande rikedom på samma gång. Fattigdomen produceras och reproduceras i takt med att konsumtionsnivån stiger. För att bättre förstå denna reproduktion är det bra att skilja på tre skäl till fattigdomen.

Inledande anmärkning. Knappheten på materiella tillgångar känns inte av på samma sätt om tillgångarna är jämnt fördelade än om fördelningen är ojämlig. Marshall Sahlins⁶ har på ett

⁵ Enligt en undersökning, publicerad i tidskriften *Elle* i mars 1974.

⁶ *Âge de pierre, âge d'abondance* (Stenålder, överflödsålder), Gallimard, Paris 1976.

utmärkt sätt visat att fattigdom och jämlikhet utesluter varandra. Tillgångarnas knapphet kan vara orsak till måttlighet, till nöd, till misär men aldrig till ”fattigdom” om tillgångarna är jämlikt fördelade och tillgängliga för alla. Fattigdom betyder, definitionsmässigt, *berövande av njutningar som är tillgängliga för andra*: de rika. Det finns inga fattiga om det inte finns rika. Liksom det inte kan finnas rika om det inte finns fattiga. Om alla är ”rika” är ingen det – samma sak gäller om alla är ”fattiga”. *Till skillnad från misär som är otillräcklighet av livsnödvändiga tillgångar, är fattigdomen till sitt väsen relativ.*

Efter dessa definitioner kan man särskilja tre orsaker till fattigdom.

1) *Hamstringen*. De rika lägger beslag på, uteslutande till sin egen fördel, tillgångar som annars skulle finnas tillgängliga i tillräcklig mängd. Hamstringen av mark och vattenkällor är typexempel på detta förhållande: *den står i motsättning till* en fördelning så att tillgångarna räcker till alla. Hamstringen orsakas inte av nöd – vilket endast är en följd av det förra – utan av att en klass eller en grupp härskar över en annan.

2) *”Obehöriga äga ej tillträde”*. Vi talar om uteslutande förbehåll när en privilegierad minoritet förbehåller sig tillträdesrätten till *naturtillgångar* som p.g.a. sin knapphet eller till sin natur är sådana att de inte skulle kunna fördelas till eller bli tillgängliga för alla vid ett och samma tillfälle. Ett typiskt exempel är instiftandet av tillträdesrätt till vackra naturområden, vilka skulle förlora allt sitt behag om folkhopen ”översvämmade” dem. Eller instiftandet av tillträdesrätt till naturtillgångar som frisk luft, ljus, tystnad – tillgångar som inte kan bevaras på en viss plats annat än genom en begränsning av tillträdet till dem. Instiftande av tillträdesrätt går ofta till så att man industrialiserar tillträdet.⁷ För att få tillgång till en strand måste man hyra rum på hotell, inta en måltid eller köpa en sommarstuga. För att få tillgång till ljus eller tystnad måste man hyra eller köpa en bostad som är dyr p.g.a. dessa tillgångars knapphet, även om tillgångarna i sig själva är gratis.

Lägg märke till att förbehållet denna gång inte *skapar* knappheten – knappheten fanns innan. Förbehållet står inte *i motsättning till* en jämlik fördelning. Det bevarar något som jämlikt fördelat skulle försvinna och följaktligen inte är möjligt att fördela jämlikt. Men det bevaras uteslutande till gagn för en minoritet som på det sättet både blir *rik* och markerar sin makt.

Exemplet med ljuset och tystnaden visar att det i princip är möjligt att skapa rika människor – och följaktligen fattiga – genom att på ett *konstgjort* sätt göra rikliga tillgångar sällsynta. Detta är en av drivfjädrarna för reproduktionen av fattigdomen. Genom att, i onödan och utan att gagna någon, förstöra dittills rikliga tillgångar, genom att instifta tillträdesrätt till eller industrialisera de som är kvar – genom detta skapar den destruktiva produktionen nya former av privilegier och nya former av fattigdom och förhindrar utrotandet av det senare.

3) *Särskiljande konsumtion*. Vad vi kallar särskiljande konsumtion är konsumtion av varor och tjänster med ett visserligen tvivelaktigt bruksvärde men som är så sällsynta och dyra att konsumenten av dem betecknas som privilegierad. Den särskiljande konsumtionen kan innebära hamstring men är inte nödvändigtvis fallet. Att t.ex. flyga med Concorde-planet innebär utan tvivel hamstring. Detta flygplan har hamstrat ett väldigt antal arbetstimmar som i princip skulle ha kunnat användas till nyttiga ändamål för alla. Det hamstrar också mängder av bränsle, vilket leder till att oljan snabbare blir en bristvara.

Concorde-planet är dock en källa till fattigdom oavsett hamstringen av samhällliga tillgångar som det för med sig. Det återspeglar för alla ojämlikheten i önskningar och makt. Önskan att flyga två gånger snabbare än ljudet för att vinna fyra timmar mellan Paris och Washington är fr.a. att önska något enastående som betecknar dem som får denna önskan uppfylld som ena-

⁷ Det kan också gå till som i Sovjetunionen eller Kina, genom ett politiskt urval av dem som har tillträdesrätten.

stående viktiga och mäktiga personer. De som begagnar sig av detta transportmedel gör det inte enbart för nöjets och fördelaktighetens skull (ett flygplan som flyger under ljudets hastighet är faktiskt bekvämare) utan för att hävda sin särskiljande rätt till en sällsynt vara – en vara till sitt väsen förbehållen mäktiga och privilegierade.

Den särskiljande konsumtionen är den andra drivfjädern till reproduktionen av fattigdomen. När en förbrukningsartikel blivit allmänt spridd räcker det med att lansera en ny artikel för att den rike här ska hitta ett tillfälle att särskilja sig som rik och återställa fattigdomen för den fattige – oavsett om den nya varan är överlägsen den gamla eller inte. Det är det som Ivan Illich kallar ”fattigdomens modernisering”.⁸

Fattigdomen i i-länderna kommer alltså aldrig att kunna utrotas genom en ökning av produktionen. För att kunna utrota fattigdomen måste man ge produktionen en ny inriktning efter följande kriterier:

- de samhälleligt producerade varorna måste vara tillgängliga för alla;
- produktionen av dessa varor får inte verka förstörande på rikliga naturtillgångar;
- varorna måste vara uttänkta på ett sådant sätt att den allmänna spridningen av dem inte förstör deras bruksvärde genom de stockningar som spridningen för med sig.

Men det är inte allt. En ny inriktning av produktionen efter dessa kriterier förutsätter en ”kulturrevolution”: fattigdomen försvinner inte förrän dess främsta källa – ojämlikheten i makt och rättigheter – försvinner. Särskiljande genom konsumtion är ofta i själva verket inget annat än *medlet* att befästa den sociala hierarkin. Till syvende och sist är den enda avsikten med detta särskiljande att göra de andra fattiga och inte att hamstra någonting i sig önskvärt. Det är t.ex. fallet med konsumtionen av dyrbara juveler eller moderiktiga prylar. Denna särskiljande konsumtion medför inte ens någon njutning, makt eller bekvämlighet. Den uttrycker helt enkelt *makten* att få tillgång till saker som inte är åtkomliga för alla. Dessa sakers enda funktion är att göra den sociala ojämlikheten påtaglig.

Också jämlikhet i konsumtionen måste vara ett resultat av, och inte en utgångspunkt för, social jämlikhet. Förutsättningen för social jämlikhet är upphävandet av hierarkin. Om hierarkin i makten och arbetet består, återställs snart den materiella och symboliska ojämlikheten.⁹ Om hierarkin upphävs förlorar den materiella ojämlikheten sin sociala betydelse.

VI. Jämlikhet och olikhet

När den materiella ojämlikheten inte är ett tecken på hierarkisk uppdelning, upphör den att vara något större bekymmer. Materiell rikedom varken förolämpar någon eller skapar fattigdom om den inte åtföljs av privilegier eller makt över andra. Den materiella fattigdomen är inte förödmjukande om den beror på att man valt att nöja sig med mindre och inte på att man har blivit förvisad till samhällets lägre skikt.

Motståndet som den västerländska ”vänstermänniskan” gör mot dessa sanningar visar i hur hög grad hennes kulturella värld och referensram blivit likriktade av varuförhållandena. Ojämlikhet för henne betyder aldrig ”olikhet”, utan hierarkisk klassificering efter om man har ”mer” eller ”mindre”. Endast detta, denna likriktning av värden, livsstilar och individuella mål, har kunnat möjliggöra att varuförhållandena och lönearbetet spritts till alla områden av den mänskliga verksamheten. Konkurrens, avundsjuka och anspråk i jämlikhetens eller den ”sociala rättvisans” namn är möjliga endast i en likriktad social miljö där skillnaderna är av

⁸ *Tools for Conviviality* (Redskap för ”conviviality”).

⁹ Det är fallet i alla auktoritära socialistiska samhällen.

rent kvantitativt slag och alltså mätbara. Kategorierna ”mer” eller ”mindre” förutsätter en socio-kulturell *kontinuitet*, inom vilken ojämlikheten uppfattas som en ekonomisk skillnad mellan i princip jämlika individer.

Antagandet av denna principiella jämlikhet är kapitalismens kulturella grund. Det i sig gör det möjligt att kompensera alla olikheter med pengar och översätta dem till skillnader i inkomst. Därav det våldsamma förtryck som utövades mot kulturella minoriteter och avvikelser under inrättandet av borgarväldet. Genom att hålla fast vid sina egenarter och olikartade värderingar, hotade de entydigheten i det socio-kulturella system som är nödvändigt i varans rike. Därav också den allmänna skolan, om vilken vi numera vet att den genom själva sin rikriktning gynnar de mest gynnade. Därför förstörde staten viss yrkesetik som utövarna av ett yrke kunde åberopa för att vägra försäljning eller uthyrning av sitt kunnande.

Varje verksamhets egen mening och eget innehåll blir alltså nedtrampade och ersatta med ”skadestånd” i pengar, d.v.s. med tillträdesrätt till varukonsumtionen. Summan av detta skadestånd blir det bestämmande ändamålet för den samhälleliga verksamheten, arbetet. Arbetet töms på allt eget innehåll, inskränks till en prestation mätbar efter varaktighet, och köps från arbetaren som man köper vilken vara som helst. Det är vår lön som bestämmer vad vi är värda och inte vår verksamhet – den har ju flåtts på allt självständigt syfte. Det är främlingskapet i arbetet som gör att pengarna – köpkraften – blir individernas huvudsakliga mål.

Här ligger förklaringen till den eviga jakten på den alltid lika försvinnande jämlikheten. Varje lönekategori strävar efter att uppnå den närmast liggande kategorins lönenivå som i sin tur försöker ”komma i kapp” den som ligger högre. Över en viss inkomstnivå är det inte inkomstökningen i sig som är eftersträvansvärd och inte heller den extra-konsumtion som inkomstökningen medför. Inkomstökningen betyder att jag vill att samhället erkänner mig samma rättigheter, samma sociala värde som man ger andra. I ett samhälle som bygger på ojämlik belöning av arbeten – likvärdigt berövade sitt innehåll – är kravet på jämlikhet den hemliga drivfjädern för en ständig upptrappning av konsumtionskraven, otillfredsställelsen och konkurrensen.

En stabilisering av konsumtionsnivån blir alltså inte genomförbar förrän:

- alla samhälleligt nödvändiga arbeten åtnjuter ett likvärdigt samhälleligt erkännande (och lika belöning);
- alla ges möjlighet att förverkliga alla sina olikheter i personlig förmåga, lust och önsknings, tack vare en mångfald av fria – individuella eller kollektiva – aktiviteter.

En tidsförkortning av det samhälleliga arbetet och möjlighet att utnyttja fritiden till produktiva aktiviteter är villkoren för att konkurrensen och varuförhållandena ska tyna bort. Olikhet i konsumtionsnivå och livsstil upphör då att vara lika med ojämlikhet, eftersom det då inte längre är ett resultat av olika belöning utan av olikartade mål som individer och grupper strävar efter under sin fritid.

VII. Samhällelig självförvaltning och samhällelig förvaltning utifrån civilsamhället och staten

Klyftan mellan produktion och konsumtion, mellan arbetsliv och ”ledighet” beror på att den kapitalistiska arbetsdelningen bryter ned den självständiga förmågan. Denna arbetsdelning möjliggör vidmakthållandet och den ständiga utvidgningen av varuförhållandenas sfär. Eftersom arbetaren har berövats all möjlighet att själv välja ändamål och innehåll i sitt lönearbete, måste alltså friheten rymmas i icke-arbetets sfär. Emellertid har arbetaren förbjudits att under sin fritid utöva någon som helst skapande eller produktiv aktivitet av

någon samhällelig betydelse. Hans/hennes frihet har inskränkts till ett val mellan olika former av konsumtion och mellan olika passiva förströelser.

Nedbrytningen av arbetarens självständiga förmåga beror då inte *enbart* på att den ”vetenskapliga arbetsorganisationen” styckat sönder och nedvärderat arbetsuppgifterna. Det räcker inte med att angripa arbetsdelningen. Nedbrytningen av den självständiga förmågan börjar redan innan arbetsdelningen – under skoltiden.

Vad skolan fr.a. lär ut är att det för varje fråga finns en behörig auktoritet, för varje område specialister; att ”amatören” aldrig blir likvärdig ”proffset”; att en ”odelad” eller mångsidig individ alltid bara är en ”klåpare” och någon som ”lägger sig i allting”. Socialiseringen i skolan består av att bryta ned individernas självständighet och mångsidighet för att i stället få dem att satsa på en ”utbildning” (eller betyg). De kunskaper som förvärfvas är praktiskt taget utan bruksvärde, de har bara ett bytesvärde. Du kan inte göra något *av dig själv* med det som skolan lär dig. Du kan bara använda din utbildning för tredje mans räkning, genom att försöka sälja dig på ”arbetsmarknaden”.

Skolan lär oss varken att prata ett främmande språk eller ens vårt eget; varken att sjunga eller använda oss av våra händer och fötter. Den lär oss inte heller att äta hälsosamt; inte hur man klarar sig i institutionernas djungel; inte hur man sköter en sjuk människa eller ett spädbarn. Om folk inte längre sjunger utan *köper* miljontals skivor där proffsen sjunger för dem; om de inte vet hur man äter rätt utan *betalar* läkare och läkemedelsindustrin för att bli behandlade mot följderna av en ohälsosam kost; om de inte vet hur de ska uppfostra sina barn utan *hyr* tjänster av ”statligt utexaminerade” barnavårdare; om de inte kan laga en radioapparat eller en kran, inte behandla en vrickning, bota en förkylning utan läkemedel, odla en sallad etc., etc. – om inte, så beror det på att skolan har det outtalade uppdraget att till industrin, handeln, de legaliserade yrkena och staten, leverera arbetare, konsumenter, klienter och underlydande efter måttbeställning.

Skolan som institution har till uppgift att förlänga och förstärka – inte motverka och korrigera – samhällets och statens splittrande, infantiliserande och kulturfientliga handlingssätt. Om det fanns ett uppfostrande civilsamhälle, d.v.s. ett civilsamhälle uppbyggt på en levande kultur, skulle inte skolan kunna ha den uppgift som den har eller vara det den är. Om skolan är det den är så är den det därför att den är delaktig i en process genom vilken kunskapen, kulturen och självständigheten förvisas ut ur arbetet, ur människors förhållande till varandra och till naturen, ur bostadsutrymmet och livet utanför arbetet. I stället koncentreras kunskapen, kulturen och självständigheten i specialiserade institutioner, där de med nödvändighet blir institutionaliserade specialiteter.

Arbetsberövelsen, d.v.s. omöjligheten att producera med mindre än att arbeta för tredje mans räkning, är den mest tydligt absurda bekräftelsen på ett samhällssystem som grundar sig på en allomfattande reglering utifrån.

Nedbrytningen av all självständig förmåga är alltså del i en process som, planerat eller oplanerat, går ut på att garantera kapitalet (eller staten, som kan fylla dess plats) kontrollen över arbetaren i hans/hennes arbete och *i hans/hennes konsumtion* på samma gång. Genom att beröva arbetaren möjligheten att i sin familj eller i större grupper producera något av det han/hon konsumerar eller önskar, tvingar kapitalet (eller staten) honom/henne att tillfredsställa alla sina behov genom varukonsumtion (d.v.s. genom att köpa varor och tjänster som producerats institutionellt). Samtidigt *tillförsäkrar sig kapitalet/staten kontrollen över denna konsumtion*.

Nedbrytningen av den självständiga förmågan och den påföljande kulturella likriktningen medför oundvikligen att staten bryter ned civilsamhället. Med civilsamhälle menar jag det

sociala kontaktnät som individerna upprättar sinsemellan inom grupper eller kollektiv som inte har statens mellanhand eller institutionella handlande att tacka för sin tillvaro.¹⁰ Det är alla förbindelser som bygger på ömsesidighet och frivillighet och inte på lagen och det juridiska tvånget.

Dessa är t.ex. de förbindelser av samarbete och ömsesidig hjälp som kan finnas inom en kommun, ett kvarter eller en fastighet; sammanhållningen och solidariteten i gamla arbetarstadsdelar; inom frivilliga föreningar och kooperativ, som skapas av människorna själva i deras *gemensamma* intresse; inom familjer och storfamiljer – det är helheten av det utbyte och den kommunikation som utgör eller utgjorde det ”lokala livet” eller ”kvarteretslivet”.

Hela detta självreglerande och icke-institutionella sociala kontaktnät är satt i upplösning av den samhällsliga och geografiska arbetsdelningen som följer med industrialiseringen. Avbefolkningen av landsbygden gör att bondesamhällena försvinner, att förorterna sväller upp, att individer placeras ensamma vid sidan av varandra i sovstäder där den fysiska miljön ställer ytterligare hinder i vägen för kommunikation och utbyte. De långa resorna till arbetet ökar tröttheten. Trängseln i trafiken och trångboddheten i förorterna förvandlar ”alla” till endast en mängd namnlösa människor som genom att de är så tätt inpå varandra hindrar varandra från utveckling och trivsel. Själva arbetet blir lidande. Arbetaren bearbetas av maskinen som han/hon betjänar i stället för att låta sig betjänas av maskinen för att bearbeta råmaterialet. Arbetet trubbar av arbetarens anlag och får hans/hennes förmåga att själv producera att tyna bort.

Tröttheten, bristen på utrymme, på tid och grannförbindelser gör att den ömsesidiga hjälpen försvinner. Kommersiella tjänster – eventuellt utbytta mot allmänna, kollektiva eller privata inrättningar – övertar den funktion som förr fylldes av faster/moster, mor/farföräldrar eller av grannarna.

Detta avtynande av civilsamhället innebär alltid ett förstärkande och ett utvecklande av statens institutionella handlande. De spridda och ensamma individerna begär av staten ett alltmer omfattande socialt omhändertagande. Individerna begär att staten ska ersätta deras egna försvunna förmåga att hjälpa sig själva, att skydda sig, att sköta om varandra och att själva uppfostra sina barn. Utvecklingen av det institutionella omhändertagandet påskyndar i sin tur professionaliseringen, specialiseringen och arbetsdelningen och följaktligen upplösningen av civilsamhället.

Att staten byter plats med civilsamhället motsvaras på det politiska planet av att självregleringen byts ut mot en reglering utifrån. Det vi har sagt angående det naturliga urvalet gäller också här. En reglering utifrån kan vara effektivare än självregleringen. Koncentration av produktionen i stora enheter, centraliserad planering (av holding-bolag eller av staten), sönderstyckning av arbetsuppgifterna och påföljande halv-militarisering av arbetskraften – allt detta leder, åtminstone till en viss punkt, till ökad effektivitet.

Den tekniska koncentrationen drar emellertid oundvikligen med sig geografisk koncentration och specialisering. Följden av detta blir att det inte i något geografiskt område – kvarter, köping, stad, län – produceras efter de egna behoven utan för fullständigt abstrakta behov hos avlägsna och anonyma konsumenter. Ingen konsumerar det han/hon producerar, ingen producerar det han/hon konsumerar. Produktion i stora, specialiserade enheter är med nödvändighet reglerad utifrån av ”marknaden”, d.v.s. i verkligheten av andra stora enheter (såsom banker, mäklare, försäljningsställen, myndigheter), specialiserade på reglering utifrån.

¹⁰ Se därom Pierre Rosanvillons utmärkta verk *L'Age de l'autogestion* (Självförvaltningens tidsålder), Le Seuil, ”Politique-serien”, Paris 1976.

Effektivitetsvinsten har alltså sin motsvarighet i byråkratins blomstring. Denna blomstring är källan till stora kostnader, förseningar, förstelning, maktkoncentration och individers likriktning (och sedan, efter en viss punkt, till slöseri, energiförlust och effektivitetsminskning). Civilsamhällets utdöende till förmån för statens uppbyggnad är sålunda början till utdöendet av grundläggande friheter och början till inrättandet av ett helförstatligat, mer eller mindre militariserat, samhälle. Man brukar kalla dessa slags samhällen för ”totalitära”, därför att staten helt har utplånat civilsamhället och blivit ”den totala staten”.¹¹

Egentligen är vi redan där. Ingen handling av lokalt eller yrkesmässigt, socialt eller kulturellt intresse kan utföras av intressenterna själva – inte ens om de bor i samma fastighet – utan ingripanden, tillstånd, bestämmelser eller ändringar från ”behörig myndighet”. Inget initiativ kan tas från basen utan att det måste föreläggas någon ansvarig – ansvarig, inte inför sina medmänniskor utan inför lagen. Inget arbete kan *utföras* eller företas om det inte *ges*, d.v.s. är förutbestämt till sitt innehåll och ändamål av en institutionell ”arbetsgivare”. Ingen frivillig förening kan bildas utan myndigheternas krav på redovisning och utan de politiska partiernas anklagelser om att bryta deras monopol och inte ställa sig i deras led.

Medborgarens behov bestäms av en rad myndigheter, yrken, föreskrifter och rättigheter och det förväntas av honom/henne att han/hon uppför sig som konsument, som använder och åtnjuter en mängd prestationer, tillstånd och omhändertagande. Han/hon konsumerar inte längre de varor och tjänster som han/hon *känner behov av*. Han/hon konsumerar andra saker som motsvarar utanförliggande behov, behov som upptäcks åt honom/henne av professionella experter i specialiserade institutioner.¹²

Konkurrensen mellan de politiska partierna rör sig huvudsakligen om hur och i vilken utsträckning de institutionellt bestämda behoven ska omhändertas. På så sätt definieras medborgaren som konsument av olika slags politik som utarbetas och verkställs av ”de däruppe”. Medborgaren får välja mellan partierna på samma sätt som mellan tvättmedelsmärken. Om han/hon vägrar att välja anklagas han/hon för att vara ”apolitisk”. Medborgaren blir modlös av att inte göra någonting eller ens försöka göra någonting för att, tillsammans med andra, själv utforma sitt sätt att arbeta, att bo, att producera, förflytta sig, konsumera, leva. I stället uppmuntras han/hon att begära mera omvårdnad uppifrån – omvårdnad som kan fylla igen de sista utrymmena som lämnades till hans/hennes eget initiativ.

Med denna grundläggande tendens i bakgrunden är en självständig förvaltning av kommunerna och företagen inte i stånd att motverka eller vända på utvecklingen mot allförstatligandet. Det skulle kräva att kommunernas och företagens utsträckning och verksamhet, produktion och organisation, öppnade nya utrymmen som kunde möjliggöra för självförvaltningen att också bestämma *vad* – inte bara *hur*.

Självförvaltning av utifrån reglerade enheter är nonsens eller mystifiering. En sådan ”självförvaltning” måste med nödvändighet införas av själva staten och alltså vara förstatligad redan innan den hunnit existera självständigt. En sådan självförvaltning kan inte avskaffa eller ens jämkna på den utifrån styrda regleringens risk- och tvångselement. Reglering utifrån nödvändiggör stora ekonomiska och tekniska enheter likaväl som komplicerade materiella och finansiella transaktioner.

Självförvaltning av en storstad som endast producerar plåt eller cykelslangar – och alltså är beroende av konjunkturernas outgrundliga svängningar – skulle vara lika meningslöst som

¹¹ Det var nationalsocialismen som först utropade ”der totale Staat”.

¹² Denna idé har jag lånat av Ivan Illich. Han utvecklar den i *The Age of Professional Dominance* (Professionalismens tidsålder). William Klein illustrerar en likartad idé i sin film *le Couple modèle* (Modellparet).

självförvaltning av en trust – eller ännu värre, av dess dotterbolag – som skaffar sig ensamrätt till sin arbetskraft.

Självförvaltning förutsätter med nödvändighet så små ekonomiska och sociala enheter att man kan garantera människor inom samma geografiska område hela mångfalden av förmåga och talang både i produktionen och i uppdelningen och definitionen av arbetsuppgifterna; ett rikt utbyte mellan människorna; möjlighet att anpassa åtminstone en del av produktionen till lokala behov och önskemål och alltså ett minimum av lokal självförsörjning.

Kort sagt förutsätter självförvaltning redskap som är möjliga att självförvalta. Sådana redskap är tekniskt möjliga. Det är inte fråga om att gå tillbaka till hantverket, lanthushållningen eller medeltiden. Det är fråga om att underordna den industriella tekniken en ständig utökning av individernas och kollektivens självständighet i stället för att underordna denna självständighet den industriella teknikens ständiga utökning.¹³

Att omdefiniera helheten av redskapen och ge dem en ny inriktning förutsätter uppenbarligen en grundlig omformning av institutionerna och staten. Det kan inte bli fråga om att avskaffa staten på en gång utan endast att få den att tyna bort till fördel för civilsamhällets utbredning.¹⁴

Mot såväl högerens som den traditionella vänsterns allförstatligande tendenser, förkroppsligar ekologismen civilsamhällets uppror och rörelsen för dess återuppbyggnad.

VIII. Sju teser som sammanfattning

Av de delanalyser som bildar denna essä går det att dra några slutsatser. Jag ska försöka att kortfattat uttrycka dem i form av teser och sedan ge dem en utopisk illustration.

1. Kapitalismens nuvarande kris beror på överutveckling av produktionskapaciteten och den förstörelse som den använda tekniken skapat genom oöverkomlig knapphet på vissa tillgångar. Denna kris kan inte övervinnas annat än genom ett nytt produktionsätt som bryter med det ekonomiska förnuftet och bygger på hushållning med förnyelse av tillgångar, på minskad förbrukning av energi och råvaror.

2. Att bryta med det ekonomiska förnuftet och minska den materiella konsumtionen kan låta sig göras av såväl den teknofascistiska regleringen utifrån som av självregleringen byggd på ”conviviality”. Det enda sättet att undvika teknofascismen är att utvidga civilsamhället. En utvidgning av civilsamhället förutsätter i sin tur att den använda tekniken och de använda redskapen möjliggör för lokalsamhällena att öka sin självständighet.

3. Bojan mellan ”mer” och ”bättre” är bruten. ”Bättre” kan erhållas med mindre. Man kan leva bättre om man arbetar och konsumerar mindre. Detta under förutsättning att man tillverkar hållbarare saker som inte skapar skador eller oöverkomlig knapphet så snart de blivit tillgängliga för alla. *Det enda som är värt att producera är det som förblir bra för var och en när alla åtnjuter det.*

¹³ Det är just det Ivan Illich menar i det utomordentliga tredje kapitlet i *Den farliga sjukvården* (ss 55-61). Han tar där återigen upp och utvecklar idén (som fanns med redan i *Tools for Conviviality*) om en samverkan mellan den självstyrande och den utifrån styrda produktionen. En sådan samverkan finns när den industriella produkten (t.ex. cykeln, telefonen, radioapparaten, videokassetten etc.) underlättar den självstyrande verksamhetens utveckling. Illichs formulering: ”Hur mycket helheten av redskapen är värd, beror på dess förmåga att förena produktionens utifrån bestämda program med människornas spontana och personliga handlingar”.

¹⁴ Se Pierre Rosanvallon a.a. samt tillägget till *Deuxième Retour de Chine* (Andra återkomsten till Kina) av Claudie och Jaques Broyelle och Evelyne Tschirhart, Le Seuil, Paris 1977.

4. Fattigdomen i de rika länderna beror inte på otillräcklig produktion utan på de producerade varornas natur, på sättet att producera och fördela dem. Fattigdomen kommer inte att utrotas om man inte upphör att *samhälleligt*¹⁵ producera sällsynta rikedomar, d.v.s. sådana som till sitt väsen är exklusiva och förbehållna vissa. *Det enda som är värt att samhälleligt producera är det som inte gör någon privilegierad eller nedvärderad.*

5. Arbetslösheten i de rika samhällena är tecken på att tidslängden för det samhälleligt nödvändiga arbetet har minskat. Det visar att alla skulle kunna arbeta betydligt mindre, under förutsättning att alla arbetade. Lika erkännande och lika belöning från samhället är villkoren både för fattigdomens avskaffande och för arbetets fördelning mellan alla som är lämpliga.

6. Om det samhälleliga arbetet begränsades till den samhälleligt nödvändiga produktionen, skulle arbetstidsförkortningen kunna följas av en utvidgning av fria och självständiga aktiviteter. Utöver det nödvändiga, som den samhälleliga produktionen garanterar, skulle individerna, ensamma eller kollektivt, under sin fritid kunna skapa allt det överflöd de önskar sig. Produktion av en oändlig variation av varor och tjänster i grannskapsverkstäderna och grannskapskooperativen skulle garantera utvidgningen av frihetens sfär och varuförhållandenas borttynande, utvidgningen av civilsamhället och statens borttynande.

7. Likriktning i konsumtion och livsstil skulle försvinna liksom den sociala ojämlikheten. Individerna och lokalsamhället skulle visa upp så många olika och varierande livsstilar att det inte går att föreställa sig idag. Olikheterna skulle dock vara resultatet av skilda aktiviteter under fritiden och inte av ojämlikhet i samhällelig belöning och makt. Användandet av den självständiga förmågan skulle vara den enda källan till olikhet och rikedom.

För att illustrera dessa teser följer här en utopi, en bland andra möjliga. De ovanstående teserna kan tolkas på andra sätt än det här föreslagna. Den föreslagna tolkningen har inget annat syfte än att frigöra fantasin för vad som är möjligt att göra för att förändra livet.

En möjlig utopi bland andra möjliga

När fransmännen vaknar denna morgon frågar de sig vilka nya vådligheter som väntar dem. Alltsedan valet och i väntan på inrättandet av den nya regeringen har fabriksockupationerna blivit fler och fler. Till de arbetslösa ungdomar som sedan två år tillbaka har ockuperat fabriker för att där organisera ”alternativ produktion” av alla slags förbrukningsartiklar, har anslutit sig allt fler avskedade arbetare, pensionärer och skolungdomar. Tomma fastigheter har förvandlats till kollektiv, produktionskooperativ eller ”alternativa skolor”. Eleverna har tagit med sig sina nya kunskaper in i skolan. Med eller utan sina lärares samtycke har de satt igång uppfödning av kaniner, karpar och foreller. De har även installerat maskiner för att kunna arbeta i metall och trä.

De som är på väg till arbetet denna dag, dagen efter den nya regeringens installerande, får den första överraskningen. Under natten har vita linjer målats på alla stora trafikleder i alla storstäder. Dessa har målats för att reservera filer till bussarna, medan parallellgatorna försetts med filer för cyklisterna och mopedisterna. Vid infarten till städerna har hundratals tvåhjulingar ställts till allmänhetens förfogande och polisens och gendarmkårens blåa bussar väntar i långa rader för att bistå kollektivtrafiken. Det förekommer ingen försäljning eller kontroll av färdbevis.

Mitt på dagen låter regeringen meddela att den har beslutat att alla kommunikationsmedel ska vara gratis och att man under en period av tolv månader stegvis ska införa förbud mot

¹⁵ En produktion är samhällelig när den utförs av *avlönade* arbetare för en institutions räkning (företag eller myndighet). Ett hembiträdes arbete är inte samhälleligt fast det är avlönat. Inte heller är det arbete samhälleligt som arbetarna skulle kunna utföra för egen räkning med hjälp av maskinerna på ”sin” verkstad.

privatbilism i städerna. Man kommer att skapa eller återinföra sjuhundra spårvagnslinjer i de största tätorterna och tjugosextusen bussar ska byggas på tolv månader. Momsen på cyklar och mopeder är avskaffad och den 20 %-iga prissänkningen på dessa varor träder alltså i kraft omgående.

På kvällen förklarar presidenten och statsministern hela det projekt där dessa åtgärder ingår. Sedan 1972, säger presidenten, har den franska bruttonationalprodukten per invånare uppnått en nivå som närmar sig den amerikanska. Skillnaden ligger på mellan 5 och 12 %, beroende på francens kursförändringar – francen som alltid blivit undervärderad. ”Ja, mina landsmän, vi har så gott som kommit i kapp amerikanerna”, betonar presidenten. Och han tillägger: ”Nå, vi har ingen anledning att vara stolta över det”.

Presidenten erinrar om tiden då den amerikanska levnadsstandarden verkade vara en dröm, ouppnåelig för fransmännen. Bara för tio år sedan, påminner han, påstod progressiva människor att den dag de franska arbetarna har samma löner som de amerikanska, skulle det vara slut med de anti-kapitalistiska kraven och de revolutionära rörelserna. De mistog sig grundligt, konstaterar presidenten. En stor del av de franska arbetarna och tjänstemännen har i dag löner som de amerikanska utan att detta har förhindrat deras radikalisering:

”Tvärtom. Ty i Frankrike, liksom i Förenta Staterna, betalar vi allt dyrare för ett allt mer tvivelaktigt välstånd. Vi erfar hur kostnaderna ökar för allt mindre tillfredsställelse. Den ekonomiska expansionen har inte gett oss vare sig ökad jämlikhet, lugn eller livsglädje. Jag anser att vi har gått fel väg och att vi måste ändra kursriktning.”

Regeringen har därför utarbetat ett program för ”en annorlunda tillväxt och en annorlunda ekonomi, med en annan struktur”. Tankegången i detta program, säger presidenten, vilar på tre huvudpunkter:

1. ”Vi ska arbeta mindre.” Hittills har syftet med den ekonomiska verksamheten varit att föröka kapitalet för att öka produktionen och försäljningen. Detta för att öka profiten, investera på nytt för att möjliggöra ytterligare förökning av kapitalet och så vidare. Men en sådan process har med nödvändighet ett slut. Efter en viss punkt kan den inte fortsätta utan att förstöra det växande överskottet. ”Vi har kommit till den punkten. Bara genom att slösa med vårt arbete och våra tillgångar har vi kunnat upprätthålla en skenbart full sysselsättning i produktionsförmåga och för människor.”

I fortsättningen gäller det alltså att arbeta mindre, bättre och annorlunda. Statsministern kommer att presentera ett förslag angående detta. Här övergår presidenten till att uttala följande princip: ”Varje människa kommer att ha rätt till alla livsnödvändigheter oavsett om hon har anställning eller inte”. Ty när produktionsapparaten uppnår en sådan teknisk effektivitet att en del av den tillgängliga arbetskraften är tillräcklig för att fylla befolkningens alla behov, då ”är det inte längre rimligt att rätten till full inkomst ska vara beroende av om man besitter en heltidstjänst”. Vi har, sammanfattar presidenten, vunnit ”rätten till det fria arbetet och till fritiden”.

2. ”Vi ska konsumera bättre.” Hittills har produkterna gjorts för att ge största möjliga profit åt de företag som tillverkade dem. ”Hädanefter”, säger presidenten, ”ska de vara utformade så att de ger största möjliga tillfredsställelse åt såväl förbrukarna som tillverkarna.”

Därför ska de viktigaste företagen inom varje bransch övergå i samhällelig ägo. Företagens uppgift blir att inom varje område framställa ett begränsat antal standardmodeller av jämn kvalitet och i tillräcklig mängd för att fylla behoven hos alla. Utformningen av dessa modeller ska följa fyra huvudkriterier: de ska vara hållbara, lätta att reparera, behagliga att tillverka och inte vara förorenande.

Produkternas hållbarhet, uttryckt i antal förbrukningstimmar, kommer obligatoriskt att vara utmärkt bredvid priset. ”Vi får räkna med ett mycket livligt intresse från utlandet för dessa produkter, ty de kommer att vara enastående i världen.”

3. ”Kulturen ska bli en del av varje människas vardagliga liv.” Hittills har utvecklingen av skolan gått hand i hand med utvecklingen av den allmänna inkompetensen.

Det är så, säger presidenten, att vi har glömt bort hur vi ska uppfostra våra barn, hur vi ska laga vår mat och sjunga våra sånger. Andra har fått betalt för att förse oss med mat och musik på burk. ”Vi har kommit till den punkt”, säger presidenten, ”där föräldrarna anser att endast statligt utexaminerat yrkesfolk kan ge deras barn en riktig uppfostran.” Dessutom ålägger vi professionella underhållare att på elektronisk väg fylla den tidsvinst vi fått, allt under beskyllningar om den dåliga kvaliteten hos de varor och tjänster vi konsumerar.

Det är hög tid, säger presidenten, att individer och grupper återtar makten över organiseringen av sin tillvaro, sin livsmiljö och sina inbördes relationer. ”Återerövring och utvidgning av det individuella och kollektiva självstyret är vår enda chans att undvika statsapparatusens diktatur.”

Presidenten överlämnar nu ordet till statsministern som redogör för programmet med förändringarna. Han börjar med en lista över tjugonio företag och firmor och kräver deras förstatligande. Mer än hälften av dessa företag tillverkar förbrukningsartiklar, ty avsikten är att omgående börja tillämpa principerna ”arbeta mindre” och ”konsumera bättre”.

Konkretiseringen av dessa principer, säger statsministern, måste överlämnas till arbetarna själva. De bör samlas i stormöten och speciella arbetsgrupper. De bör arbeta efter den modell som tillämpades på LIP-fabriken, dela upp förberedelsearbetet och gemensamt fatta alla beslut. Statsministern anser att arbetarna bör ges en månad att med hjälp av utomstående och konsumentkommittéer utarbeta en begränsad skala av modeller, kvalitetsnormer och målsättning för produktionen. En ny metod för förvaltning har redan satts i bruk av en halv-underjordisk grupp inom INSEE*.

Under den följande månaden, säger statsministern, kommer produktionen enbart att ligga på eftermiddagen, medan förmiddagen kan ägnas åt det kollektiva utarbetandet. Arbetarnas mål bör vara att genom sin produktion täcka alla behov av livsnödvändiga varor, under det att arbetstiden förkortas till tjugofyra timmar. Antalet verksamma måste då naturligtvis ökas. Det kommer inte att råda brist på kvinnor och män som är villiga att ta anställning.

För övrigt, påpekar statsministern, kommer arbetarna att ha full frihet att organisera arbetet så att var och en har möjlighet att arbeta än mer, än mindre än tjugofyra timmar inom samma företag. De kommer att ha frihet att under slutet av sommaren arbeta i jordbruket, i byggnadsbranschen på våren, helt enkelt att lära sig utöva flera yrken. Det tillkommer arbetarna att för detta ändamål upprätta en börs för anställningsbyten. Den gemensamma nämndaren bör vara tjugofyratimmarsveckan och tvåtusen francs i månaden.

Två personer, säger statsministern, bör kunna leva mycket hyggligt på tvåtusen francs i månaden, med tanke på den kollektiva service och bekvämlighet som kommer att finnas tillgänglig. Men ingen ska vara tvungen att inskränka sig: ”Lyxen kommer inte att förbjudas. Emellertid måste den förtjänas med arbete.” Statsministern ger angående detta följande exempel: en andra bostad motsvarar ungefär tretusen arbetstimmar. Den som vill köpa sig detta måste förutom de tjugofyra timmarna arbeta tretusen timmar i byggnadsbranschen och arbeta in minst tusen av de tretusen timmarna i förväg. Andra pryglar, klassade som icke nödvändiga, såsom privatbilar (motsvarande ungefär sexhundra arbetstimmar) kan erhållas på

* Institut National de la Statistique et des Études Économiques (Nationella institutet för statistik och ekonomiska studier).

samma sätt. ”Pengar ger inga rättigheter”, understryker statsministern. ”Vi måste lära oss att prissätta saker och ting i arbetstimmar.”

Målet, preciserar han, bör vara att så småningom avskaffa produktionen och varuutbytet genom att produktionsenheterna är så små och spridda att varje bassammanslutning producerar minst hälften av det den konsumerar. Ty orsaken till allt elände och all frustration, påpekar statsministern, låg i att ”ingen konsumerar det han/hon producerar och ingen producerar det han/hon konsumerar”.

Som ett första steg i den nya inriktningen har regeringen kommit överens med cykelindustrin om en omedelbar produktionsökning med 30 %. Hälften av cyklarna och mopederna levereras i uppsättningar som de som ska använda dem själva kan montera. Detaljerade bruksanvisningar har redan tryckts upp. Arbetsbänkar med alla nödvändiga verktyg kommer utan dröjsmål att installeras i tingshusen, i skolorna, på polisstationerna, i kasernerna, i parkerna, på parkeringsplatserna... Statsministern uttrycker sin önskan att alla lokalsamhällen utvecklar denna typ av initiativ. Varje kvarter, varje stad, ja, varje större fastighet borde ha verkstäder för fritt skapande och fri produktion. Där skulle människorna under sin fritid kunna producera efter sina egna önskemål med en bred skala av allt mer fullkomliga redskap, inbegripet video och intern-TV. Tjugofyrtimmarsveckan och den garanterade inkomsten kommer att möjliggöra för folk att sinsemellan ordna de tjänster man behöver (barnomsorg, hjälp åt gamla, överföring av kunskaper) och gemensamt införskaffa den önskade kollektiva utrustningen. ”Sluta att i tid och otid fråga: 'Vad gör regeringen?' ”, utropar statsministern. ”Regeringen har för avsikt att avgå och överlämna sig i folkets händer.”

Slutstenen i det nya samhället, fortsätter statsministern, är en grundlig omdaning av utbildningen. Det är absolut nödvändigt att alla barn under sin skoltid bekantar sig med jordbruksarbete och med att arbeta i metall, trä, tyg och sten; att de i samband med sin egen verksamhet lär sig historia, vetenskaperna, matematik och litteratur.

Efter den obligatoriska skoltiden, fortsätter statsministern, ska var och en under en period av fem år arbeta tjugo timmar med samhällligt arbete, kombinerat med fritt valda studier. Full inkomst ska utgå under denna tid. Det samhällliga arbetet bör utföras i en eller flera av följande sektorer: jordbruk; järn- och gruvindustri; bygge, kommunalt arbete eller hälsovård; vård av sjuka, gamla och barn.

Ingen student-arbetare, preciserar statsministern, kommer att vara tvungen att under mer än tre månader i sträck utföra de mest otacksamma jobben, såsom gatsoppare, sjukhusarbetare, hantlangare. I stället ska var och en åta sig dessa uppgifter i genomsnitt tolv dagar per år upp till fyrtiofem års ålder. ”Det ska inte finnas varken stormrika eller parias i det här landet”, utropar statsministern. Sexhundraåttio självutbildningscentra, omfattande alla ämnen och öppna dygnet runt, kommer under två år att finnas i alla avlägsna byar. Detta för att ingen ska känna sig låst i ett yrke mot sin vilja.

Under student-arbetarnas sista år i arbete-utbildningen bör de forma små, självständiga grupper som slutför egna projekt – projekt som de på ett förberedande stadium har diskuterat i sina lokalsamhällen. Statsministern uttrycker sin förhoppning att flera av dessa projekt ska komma att syfta till att återuppliva övergivna områden i Mellanfrankrike och att återinföra ett jordbruk som tar hänsyn till ekosystemet. Många människor oroar sig över att Frankrike är beroende av utlandet vad gäller bränsle till bilar och industri, trots att det är betydligt allvarligare att se Frankrike beroende av amerikansk soja till biffstekarna och av petrokemin till säden och grönsakerna.

”För att försvara landet, måste vi först erövra det”, säger statsministern. ”Den nationella självständigheten beror främst på vår förmåga att kunna föda oss själva.” Därför kommer

regeringen att sätta till alla krafter för att förmå hundratusen människor varje år att bosätta sig i avfolkningsbygder och återinföra och vidareutveckla biologiska uppfödningmetoder och "mjuk" teknologi. Under fem år ska all önskad vetenskaplig och materiell hjälp ges till nybildade lokalsamhällen på landsbygden. Detta kommer att göra större nytta i kampen mot världssvälten än export av kärnkraftverk och fabriker som tillverkar insektsdödande medel.

Statsministern avslutar med att säga att för att främja fantasin och idéutbytet, kommer televisionen inte längre att sända på fredagar och lördagar.